

הספיקות רמים יותר מהוודאיות

מעלת הספק בקבלת הרב יצחק בן זכרי
ובפסקי הרב עובדיה יוסף
ג'רמי טיבטס

באמת במקור היותר עליון הנה הספיקות רמים יותר
מהוודאיות, שדוקא מפני רוממותם א"א להם להשתלשל לזה
העולם בודאות גמורה, ונפש האדם משתוקקת ביותר לינק
מהרמים האלה...¹

עיקר העבודה שיש בכל דבר מה שמניחין לאדם על הבחירה
שלו היינו שנשאר הדבר על דעתו... וזאת הבחינה היא עיקר
העבודה והבחירה כי נשאר מסופק תמיד איך הוא רצון השם
יתברך שלא צוה עליו איך לעשות.²

מבוא

מה היא הזיקה בין הספק והאמת? בדרך כלל אנחנו מגדירים את הוודאות
כהיפוך הספק ואת השקר כעומד בניגוד לאמת. אפשר להבחין באמיתות
או בשקריות של עובדה רק לאחר שידעיים אותה היטב בוודאות.
באיזשהו אופן, הספקטרום של ודאות – ספק נותן אפשרות לאמת ושקר
להתקיים; הוא הממד שמקדים אותם, ובמובן הזה האמת והשקר נבנים
על התשתית של הספקטרום הזה. בעולמה של הדת (כוונתי בעולם
ההלכה, עולם הקבלה, ובדיון על האמונה והמטאפיזיקה בכלל), כשאנו
מדברים על ודאות או ספק, מטרתנו היא לברר את המציאות, את ההנהגה

¹ מי מרום רזי לי, עמ' שצ.

² חיי מוהר"ן קצו.

המתאימה למקרה הספציפי. יש את הספק בקיום, כמו האם יש אלוקים או לא, או מלאכים וכדומה. ויש גם את הספק בעובדות – האם דבר קרה או לא, האם אני יודע ששיעור ההיתר בתוך הסיר שלי הוא פי ששים מהאיסור שנפל לתוכו או שמא אני מסופק בכך. מדברים אלו יוצא שישנו סוג מסוים של בינאריות שמייצג את הבנתו של הספק. שני סוגי הספק שהזכרתי נחשפים לבינאריות: למרות ריבוי האופציות במקרה מסוים, הניסיון בדרך כלל הוא לברר מי מהם האמיתי ומי השקרי. ה'אראו' הוא סימנו המובהק של הספק. בעקבות כך מתעוררת השאלה: האם ניתן לשחרר את הספק מן הבינאריות?

אני רוצה להציע במאמר זה מבט אחר על הספק, מבט שמנסה להימלט מהבינאריות הזאת. התורה ומפרשיה נותנים לנו אפשרות למצוא בספק משהו חדש, פרספקטיבה מיוחדת מעבר לבינאריות של 'ספק/ודאי', 'קרה/לא קרה', או 'קיים/לא קיים' וכדומה. המסורת הקבלית רואה בספק דרך חדשה לדבר על המציאות והחיים, שבה איננו מחויבים עוד לבינאריות ולצורך להכריע בין הספק והוודאי, אלא שניתן לשלבם יחד ומתוך כך ליצור צירופים חדשים. ברצוני להציג את התפיסה של הספק בכתבי האריז"ל, בעיקר בסוגיית 'ספיקות דרדל"א',³ ותחילה לבאר אותה קצת על דרך המפרשים. ספיקות דרדל"א הן ספיקות בבניין של אחד מהעולמות הכי עליונים שביכולתנו לתפוס, והאריז"ל ומהרח"ו לא מכריעים ביניהם אלא משבחים את חשיבותם של כל אחד מהם. לאחר מכן, נפנה אל פירושו של הרב יצחק בן זכרי, בעמ"ח 'פחד יצחק' על עץ חיים, ונראה את הבנתו בנוגע לספיקות אלו. על ידי שימוש בכתבי הש"ך, הרמח"ל, ועוד מקובלים הפחד יצחק נכנס לעומק הספיקות ומבאר את חשיבותם ואת והסיבה שאי אפשר לבריא להתקיים בלעדיהם. לפי תפיסת הרב בן זכרי, כל עולמינו, וכל הוודאיות שיש בו, נובעים באמת מהספיקות ומיוסדים עליהם. לאחר מכן נפנה אל המרחב ההלכתי ונסה לראות איך כוח הספק יכול לרדת אל עולם המעשה. בכתבי הרב עובדיה יוסף הספק, ויותר מכך ה'ספק-ספיקא', ממלאים תפקיד מרכזי

³ רדל"א – רישא דלא אתיידע.

בהתמודדותו עם פסקי רבי יוסף קארו בשולחן ערוך. אנסה להראות שיש זיקה בין ה'כוח דהיתרא' שמניע את הרב עובדיה בכתביו ובין הספק.

הקדמה קצרה לקבלת האריז"ל

אחד מהחידושים הגדולים ביותר של האר"י בתורת הקבלה הוא הפרצוף.⁴ הרב הנזיר מונה שלושה סוגים של קבלה: השמית, הספירתית והפרצופית. המקובלים הקדמונים – רבי אברהם אבולעפיה, רבי אלעזר מגרמייזא, וכדומה, התעסקו בעיקר בקבלה השמית שנותנת חשיבות מיוחדת לגימטריות ושמות מסובכים של הקב"ה. הקבלה הספירתית – כמאופיין בקבלת הרמ"ק ובספר כמו שערי אורה – מתמקדת בתכונות הספירות ויחסיהן. בארבינו האר"י ויוצר מנגנון חדש השונה מספרות הזוהר והמקובלים. האר"י עובר מדיון על יחס הספירות ומתחיל לעבוד עם הפרצופים, מערכות שונות של ספירות מאוחדות שמתייחסות האחת אל השנייה.⁵ במקום לדבר על הקשר בין כתר ספציפי עם חסד ספציפי אחר למשל, האריז"ל מוצא סוג של אישיות כביכול בכל עולם וספירה, מערכות של ספירות שמתכללות יחדיו ומתייחסות אחת לשנייה. בעקבות זאת, רבינו האר"י אינו ממשיך על פי שיטת הרמ"ק לדבר על מהות הספירות או תכונתן הפרטיות. הוא מתעניין ביכולתן לבנות משהו חדש ביחד, ואת הבניינים האלו הוא מכנה פרצופים.

יש דרכים שונים לזהות ולמנות את הפרצופים, אבל העיקריים הם: עתיק יומין ואריך אנפין (שהם בדרך כלל כנגד ספירת הכתר), אבא ואמא (כנגד חכמה ובינה), זעיר אנפין (כנגד 'הו"ק' – ששת הקצוות – חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד, יסוד), והנוקבא (כנגד מלכות). הפרצוף מלמד על סוד התיקון: כל פרצוף נבנה מעשר ספירות ושלושה קווים (ימין שהוא חכמה-חסד-נצח, שמאל שהוא בינה-גבורה-הוד, ואמצע שהוא דעת-תפארת-יסוד), ונוצר מקישור הספירות האלה יחד בפועל;⁶ על כן מכונה

⁴ תרשיש שהם וישפה עמ' מז-נג.

⁵ חוג הראי"ה ח"ג סדור ו שיעור שני סעיף ב.

⁶ עץ חיים שער ל, א.

קבלת האר"י 'הקבלה של עולם התיקון' ביחס לקבלת הרמ"ק המכונה 'הקבלה של עולם התוהו'.⁷ אחד מהרעיונות המרכזיים בקבלת האר"י הוא הקישור, הייחוד, הזיווג, שעל ידם נשלם התיקון.

כתבי האר"י נקראים 'כתבי האריז"ל' ולא 'ספרי האריז"ל' מכיוון שהאר"י לא ערך את כתביו, ויותר מכך הוא בקושי כתב את חידושיו. כמעט כל מה שיש לנו ממנו הגיע מתלמידיו ובעיקר מרבי חיים ויטאל שהתקשר לרבו באופן מיוחד.⁸ מהרח"ו קידש את חייו להפצת תורת האר"י ולעריכת הכתבים שנהפכו לעץ חיים ולשמונה שערים. בסוף חייו הוא ביקש לגנוז את כתביו ולהיקבר עמם, אך הם התגלו והשפיעו רבות על עולם המיסטיקה היהודית, בעיקר על ידי הספר המרכזי של תורת העולמות וההשתלשלות, הרי הוא 'עץ חיים' אשר נערך ע"י רבי מאיר פאפריש מכתבי מהרח"ו ותלמידיו.⁹ כעת נסקור את הספק בכלליות בעץ חיים ולאחר מכן ניכנס לדיונו של מהרח"ו בספיקות דרדל"א.

ספיקות בעץ חיים

מהרח"ו לא פחד מן הספק. בקריאה של כתביו יש תחושה שהקורא נכנס פנימה אל לב האדם ממש. הוא כותב בכמה מקומות שהוא 'מסופק' על מה שהוא למד מרבו ומציג כמה אפשרויות כדי לפתור סתירה, או אפילו כותב שהוא פשוט לא זוכר את מה שלמד מרבו.¹⁰ התובנה הזאת, שהקריאה בעץ חיים היא קריאה אישית מאוד, מחוזקת עוד יותר על ידי שימוש של מהרח"ו בספק. בעשרת הפרקים הראשונים של הספר כל

⁷ הובא בתרשיש שהם וישפה עמ' מג.

⁸ להרחבה עיינו במאמרו הנפלא של ד"ר יהודה ליבס שמנסה לנתח היחס המיוחד של האריז"ל לתלמידו מהרח"ו; 'תרין אורזילין דאילתא': דרשתו הסודית של האר"י לפני מיתתו.

⁹ השתלשלות כתבי האר"י ועריכתם היא סיפור מרתק בפני עצמו. עיינו בספר קבלת האר"י ח"ב ש"ג פי"ט, ובמאמרו של דון קר, 'Which Lurianic Kabbalah?.'

¹⁰ עיינו בעץ חיים שער ח, א; טז, ח; יח, ה; כ, א; כב, ג; לג, א – שבהם מהרח"ו אומר שאו שהוא לא זוכר מה שאמר רבו האר"י, או שהוא מסופק כיצד להבין פרט ספציפי, או שהוא פשוט אינו מבין או יודע איך לפרש דבר מסוים.

אזכור של הספק הוא בהקשר של 'אין ספק' או 'ללא ספק'. בדיבורים על הצמצום, המשכת הקו, והעולמות העליונים, מהרח"ו מגדיר את מה שאפשר לדבר עליו ומה שאודותיו צריך לשתוק; למרות גדלותם של העולמות האלו הוא לא מסתפק. רק בשער י"א – תחילת העיסוק בבניין הפרצופים באופן מפורט – נכנס הספק באופן בולט. בשער י"א הוא מסביר שיש ספיקות בפעם ראשונה כאשר הוא מתאר את בניין הראש דעתיק':

וז"ס מ"ש באדר"ו רפ"ח דהאי רישא אקרי רישא דלא
אתידע מה דאית בהאי רישא כי הספק מה דלא אתידע הוא
בפנימית האור שבתוך האי רישא כי אין אנו יודעין אם יש
שם כל הג' נקודות עליונים רק שאחר כך נתפשטו בשאר
הגוף או אם נאמר שאין שם רק נקודה א' הנחלקת (נ"א אור
אחד הנחלקים) לג' והב' נקודות האחרות נתפשטו למטה
בסוד הגוף וזהו הספק לכן נקרא רישא דלא אתידע.¹¹

הראש של הפרצוף העליון ביותר שהוא פרצוף עתיק יומין נוצר באופן לא ידוע, ולכן נקרא רישא דלא אתידע – הראש שאינו נודע – או לדייק יותר: הראש שבלתיניתן לידיעה. יש להעיר שבלשון הזוהר הוא לא נקרא הראש שאין אנו יודעים, אלא הראש שבלתיניתן לידיעה, כלומר שאת עצמותו א"א באמת לדעת.

העניין מבואר יותר בשער י"ב, המוקדש להסברו של פרצוף עתיק יומין. הספירות העליונות בתוך פרצוף זה אינן מתלבשות באופן רגיל בתוך כליהן, אלא נשארות ללא לבוש ועל כן אינן מושגות ע"י בני אדם.¹² מה שלא מובן בהן הוא האופן שבו הספירות נתקנו. העולם שקדם את בניין עולם האצילות (שבו מופיעים הפרצופים בפעם הראשונה) הוא עולם הנקודים שבו קרתה שבירת הכלים. השבירה הפרידה את האורות מהכלים, האורות הסתלקו והכלים נפלו ונשברו. עולם האצילות הוא עולם הנקודים לאחר תיקונו שבו נוסף כוח לכלים להכיל את האורות בלי

¹¹ עץ חיים שער י"א פ"ב.

¹² אפשר לומר שתיאור זה הוא רק לפי תפיסתנו, ע"ע עץ חיים שער י"ג פ"ג.

להישבר.¹³ רבינו האר"י אומר במפורש ש"נגדל הכלי ונתרחב בסוד פרצוף גמור כדי להמעט האור כי זה עיקר כוונות התיקון".¹⁴ כוונתו היא שעיקר העבודה והתיקון באים על ידי התחזקות הכלי שיכלול את האור האלוקי. בניין כל הפרצופים נעשה משתי אורות, שנקראים מ"ה (אור הזכר) וב"ן (אור הנקבה).¹⁵ הספיקות בפרצוף עתיק מתחילות מראשו ונובעות מחוסררודאות באופן בניינו מן האורות הנ"ל.

בעץ חיים מובאות סה"כ חמש אפשרויות של בניין הראש דעתיק, וכל אפשרות יוצאת מספיקות מהרח"ו על בניין הרדל"א. הספיקות עוסקים באיזון בין אורות הדוכרא והנוקבא בבסיס העליונים. כדי לבנות את הראש של פרצוף עתיק, מצד הנקבה נלקחו מה-ב"ן ספירות, ומקומם שלהם בפרצוף זה מסופק. יש ספק על איך יצאו האורות של מ"ה ושל ב"ן, וגם על אילו ספירות מן האורות האלה נכנסו לתוך הראש של עתיק ואילו נכנסו לתוך גופו.¹⁶ בסוף שער י"ב כותב מהרח"ו משפט קצת מזור: "הנה נתבאר כל הספיקות ששמעתי מפי מורי זלה"ה ועוד יש ספיקות לאין קץ ותכלית ואין חקר ולא זכיתי אלהים".¹⁷ בהמשך נדון בשימוש בלשון 'זכיתי', אך כעת ברצוני להסביר את מה שהזכיר מהרח"ו בשער הזה, שהוא רק פירט לנו את הספיקות הידועים בוודאות, אבל יש ספיקות שאפשר להסתפק במה הם בכלל. בניינו של עתיק, הפרצוף שעומד ביסוד בניין הפרצופים התחתונים (שבהם עיקר העבודה) מסופק. יתר על כן, כותב מהרח"ו עובדה מבהילה: "כפי אלו ספיקות אשר בעתיק יפלו ג"כ כפי אלו בשאר סדר אצילות".¹⁸ אם עתיק לא ייקח איזה פרט, אז פרצוף אחר ישתמש בו. הספיקות של עתיק אינם מבודדים ומיוחדים, אלא מהם נובעים סדקי-ספיקות בכל הבניין! בניינם של כל הפרצופים נחשף

¹³ כבר בעץ חיים שער א, ה הוא כותב שמן הנקודים נעשה עולם האצילות.

¹⁴ אוצרות חיים שער הנקודים ספ"י.

¹⁵ אומר את זה רבינו האר"י מפורשות בעץ חיים שער מ, ח: "כי בקטנות כולם דב"ן כנודע כי ז' מלכים כולם מב"ן היו גם אחר התיקון לקחו כל א' מהם מ"ה וב"ן כנודע ואז נשלמו והבן זה היטב".

¹⁶ עץ חיים שער י"ב פ"ג.

¹⁷ שם פ"ה.

¹⁸ שם.

לספיקות לאין קץ כי כל פרט תלוי על מה שמעליו ועל כן אי אפשר באמת לדעת צורתם ותוכנם, ובכל זאת רבינו האר"י מגדיר כמה מהם ולא אחרים. יוצא מהנ"ל יסוד חשוב: כל הוודאות שלנו נבנית על הספק. פירוש – כל מה שאנחנו חושבים שאנחנו יודעים נבנה על תשתית של כמה ספיקות שבלתי אפשרי לשכל האדם לוודא או לפתור. אנחנו לא יכולים באמת להימלט מהם.

יכול להיות שהגיעו אלינו חמשת הספיקות האלו לא בגלל חשיבותם אלא בגלל המקרה – הלא מהרח"ו בעצמו כתב שלי"ת הספיקות 'לא זכיתי'. הספיקות הם הקומה העליונה של העולמות, וכפי שהעולמות מתקרבים אלינו כך מספר הספיקות יורד. עניין זה נותן לנו עוד תובנה ביסוד שביררנו לעיל; הספיקות הם היסוד של כל הבניין בגלל שהם העליונים, יותר חזקים מהוודאות, ועוד. בגלל שכל המסגרת של האריז"ל בנויה על האצלת סיבה ומסובב, כל דבר ודאי נובע מספק. הספק אינו רק מעליהם, אלא שורשם ומקורם.

במבט ראשון, ישנה מוזרות מסוימת במבנה הזה. הבינאריות בדרך כלל נובעת מהתובנה שהספיקות בנויים על ודאות: כלומר, אני יודע בוודאות שמהו כן קרה, פשוט לא ברור לי איזו מהאפשרויות התקיימה באמת. בהרבה מקומות בתנ"ך השי"ת מבקש מאיתנו אמונה ובטחון ולא להטיל ספק בכוחו. אפשר לומר שהכישלון המהותי ביותר של עם ישראל במדבר הוא ספקנותם כלפי אלוקים. כמעט בכל אתגר שפוגש את בני ישראל במסע שלהם לארץ כנען הם צועקים, מתלוננים – כמעט מתאבלים על עצמם – ובגלל חוסר האמונה הזאת מחליט הקב"ה לא לתת להם להיכנס אל הארץ. גם מרע"ה, הנביא הנעלה ביותר, נמנע מלהיכנס בגלל שהוא תרם לכך, ורק יהושע וכלב, שניסו לחזק את בטחון העם באלוקיהם, נכנסים לארץ. אז יש לשאול מה באמת קורה פה, למה המקובלים אומרים שהספק עדיף מהוודאות ויותר עליון ממנה?

שיטת הפחד יצחק בספיקות דרדל"א

הרב יצחק בן זכרי הוא מקובל ירושלמי שבין הלומדים ממנו נמנה הרב יצחק מאיר מורגנשטרן. הוא כתב פירוש בן 11 כרכים על הספר 'עץ חיים' של האריז"ל וספרים רבים על כוונות התפילה. למרות שעיקר עיסוקו הוא בתורות האריז"ל וממשיך דרכו הרש"ש, הוא משלב בספרו גם קריאות בספרי הרמח"ל, הבעש"ט ותלמידיו, הגר"א, ואחרים. כפי שנראה, הוא משלב יחד לא רק את המקורות הקבליים האלו, אלא גם מוסיף להם מדי פעם מקורות מתחומים אחרים בתורה. נראה איך הוא מצרף הלכה, מחשבה וקבלה בדבריו על הספיקות דרדל"א, ומתוך כך יוצר הבנה חדשה בסוגייתנו.

פירושו על הספיקות דרדל"א תלוי בהבנתו את הפונקציה שלהן. הרב בן זכרי רואה ברדל"א עניין הכרחי לאפשרות הבחירה בעולמנו, והספיקות הם עיקר הדרך ליצירת מצב שבו קיימת בחירה. בפרצוף עתיק נכללת הנהגה שמשאירה לבני האדם מקום לחוסר ידיעה, ועל כן ביכולתם לבחור מה לעשות ואיך לעשותו:

סוד הזמן שהוא נברא שהם ז' ימי בראשית ששם הכל בכלל,
 כמ"ש הגר"א ז"ל שם, והם תליין שביתא קדמאי, והם ז'
 תיבות של פסוק בראשית ברא וגו', ושם תלוי הבחירה...
 שהוא מסוד ז"ת דעתיק ולמטה.¹⁹

שבע הספירות התחתונות של עתיק – אלו שמתחת הרדל"א – הן שורש בחירת האדם מכיוון שהן שורש הבריאה והזמן. כל אחת מהן נמנית כנגד אחד משבעת ימי הבריאה ולכן הן סידרו את צורת העולמות ככאלו שבהם יש זמן ובחירה. בניגוד לכך, באופן פרדוקסלי הרדל"א נחשב אצלו כמקום הידיעה:

ג"ר שלו שם נקבע הנהגת הזמן לנצחיות ששם הכל בסוד
 הידיעה לכל פרט ופרט, והוא כי שורש הזמן מתחלק לג'
 מדרגות שהם עבר עתיד והווה... וכן ברדל"א הם סוד

¹⁹ פחד יצחק ח"ג עמ' שח-שט.

היחוד, ונמצא ששם הידיעה הכל בהוה. ולכן אין מבטל
הבחירה של ז"ת, ובאמת הוא דבר נעלם מהשגה שאין אנחנו
יכולים להשיג ג"כ היאך כל הבחירה של ז' ימי בראשית הוא
בבחי' הוה ביחוד בג"ר דרדל"א.²⁰

החלקים התחתונים של עתיק, אלו שמאפשרים את הזמן ואת הספיקות,
פותחים את הפתח לבחירה; הרישא דלא אתיידע – הראש שאי אפשר
להשיג – וספיקותיו, אינם מאופיינים בבחירה אלא בידיעה!

אפשר להבין את ההסבר הזה כך – הרב בן זכרי הסביר שעולמנו אינו
מסוגל להשגת הדרדל"א מכמה סיבות: הוא למעלה מהזמן, הוא קדם
לבריאת עולמנו והוא בסוד הייחוד לעומת העולמות הנפרדים שלנו.
למרות שמצידנו יש ספיקות ברדל"א (ולפי דברי האריז"ל למעלה,
ספיקות עד אין קץ), שמה ברדל"א הכל ידיעה ברורה. אולי שתי הדעות
האלו אינן סותרות זו את זו: הדרדל"א מכיל בעצמו את כל האפשרויות, כל
מה שאפשר להחליט בעוה"ז, ונקבע ע"י הבחירה שלנו למטה. העולמות
העליונים רק מתקיימים באופן ספציפי לפי מה שקורה פה, כמו צל האדם
שיותר דק ממנו ובכל זאת נראה כעוקב אחריו.²¹ אם כן, מהי הידיעה של
הדרדל"א?

הרב בן זכרי מביא בהמשך דעה מטלטלת בעניין הספיקות, והיא:
הספיקות מתקיימים יחדיו! זאת אומרת, אנחנו יכולים להשיג במבטינו
ברדל"א רק צורה אחת או צורה אחרת, אבל כל זאת לפי קוצר הבנתנו, כי
באמת כל הספיקות מתקיימים תמיד:

מי שמביט בה נשאר בכמה מיני ספיקות שאין נראה שיהיו
בה כל מיני חיבורים, אלא היא מן הארה אחת שאי אפשר
לעמוד עליה ובאמת אין נראה מה שיש בה כי לפעמים נראה
שיש בה חיבור זה ולפעמים נראה שיש בה חיבור אחר
ואפילו הפכי מזה, ונמצא שאפילו שכבר ידענו שיש בה כל

²⁰ שם עמ' שז-שח.

²¹ עניין הצל מבואר בצורה יפה מאוד בספר בעל שם טוב עה"ת פ' קדושים אות כג, וע"ע
זרע קודש דרוש לסוכות ליל א'.

החיבורים, ההארה עצמה עומדת בדרך שאין עומדים עליה
ונראה שהוא בדרך אחד ונראה שהוא בדרך אחר ומכח זה
אין יודעים הנהגתה.²²

בעולמנו שלנו שיש בו בחירה, אנו מחליטים מתוך כמה אפשרויות ורק
מה שנבחר מתקיים בפועל, באופן קונקרטי. כשעולים למעלה עד
הרדל"א, מוצאים שכל הספיקות קיימים בפועל, באופן ריאלי כביכול.²³
אבל כל זה בגלל שאנחנו לא יכולים להשיג אותם, ומתוך כך הרדל"א
סתום לנו.

מסביר הרב בן זכרי ש"כל החיבורים האלה שנתחבר מ"ה עם ב"ן הוא
שורש כל ההנהגה באמת, וזה אי אפשר להתגלות, כי אדרבא, כל ההנהגה
תלויה בהעלם השורש הזה שאז בני האדם פועלים לפי עניינם לפי
הבחירה שלהם, והקב"ה מקיים עצתו שההעלם עצמו גרם תיקון."²⁴ זה
כוח בניין הכלים, שהם מסתירים את האור, ועי"כ מאפשרים לו להתחבר
עם אורות אחרים. מערכת החיבורים הזאת היא סיבת ההנהגה, וצריך
שהשורש של כל ההנהגה (שהוא ברדל"א) יהיה נסתר מאיתנו, כי תיקונו
תלוי בהיעלמו. בפירושו לכך בתוך ספרו הוא מסביר שכוחו לפעול את
התיקון "הוא ע"פ הסיבוב של החזרת הרע לטוב."²⁵ למטה, בעולמות
הבחירה, אפשר להחליט לא נכון, לטעות, ולחזק את הרע ח"ו. אך
למעלה, ברדל"א, הכל נודע כטוב וכרצון השי"ת אפילו לפני המעשה,
ושם מתגלה איך הכל מביא לידי שלימות. אין מערכת של הספיקות
דרדל"א שיכולים לפעול רע באלוקות כי דבר זה הינו בלתי אפשרי.²⁶ ע"י

²² פחד יצחק ח"ג עמ' רפא.

²³ לגבי ההקבלה בין רדל"א לפיזיקה הקוונטית, עיינו בספר: "Sparks of the Hidden Light" של הרב משה שץ, ואיתו המאמר 'The Kabbalistic Radla and Quantum Physics: Analogies and Differences' של רפאל אפיללו והיימן שיפר.

²⁴ פחד יצחק ח"ג עמ' ער.

²⁵ שם רעא.

²⁶ הרבה דנו בפרדוקס הבחירה והידיעה במחשבה הישראלית, והיום שושלת איזביצה
מפורסמת בהתעסקות שלה בכך. אני קיבלתי השראה מהספר 'הסנגוריה על ישראל וגודל
מעלתם במחשבתם של הרב קוק ורבי צדוק הכהן מלובלין' של חיים הירש שנכנס לזה.

שהידיעה הזאת קיימת בהעלם, ניתנת האפשרות לתחתונים להתנהל במרחב שיש בו בחירה ולהגיע בסוף אל הטוב ע"י הידיעה של העליונים, כי "כל העבודה של בני אדם, תלויה במה שהידיעה העליונה נעלם מהם, אם היו יודעים לא היתה העבודה ע"פ הבחירה ולא היה להם שכר ועונש, וכיון שכונת ההנהגה היא לתת מקום לעבודה ולשכר ועונש צריך שזה השורש יהיה נעלם".²⁷ לכן הצורות השונות של הרדל"א אינן מעכבות את מעשי התחתונים כפי שביארנו לעיל אלא מראות אותם, וכנראה גם מגדירות אותם, בלי שידעו על כך הפועלים בעולמות התחתונים. ההבחנה הזאת שמסתירה את הרצון הפנימי כדי שהתחתונים לא ירגישו בו היא ביצוע מחשבת הבריאה מן ההתחלה:

בהבחנות פרטיות הדברים מוכנים כל ענייני הנהגת ההעלם, דהיינו הרשימו בכל ענייניו בכל הקריבות לתיקון שהיה מתקרב בכל מה שהיה חוזר לאחור וכל מה שהיה הקו שבפנים מקיים העולם בזמן הנהגת ההעלם שלא להניח לבא לידי חרבן, ומה שהיה מסבבו עד שיהיה הסוף מגיע אל המנוחה.²⁸

כל מה שהקדים את הרדל"א קובע שמתוך ההעלם הזה הכל יבוא בסופו של דבר לא לחורבן אלא למנוחה, שהספיקות לא יתנו לעולם להיחרב אלא להשתלם.

מכל הנ"ל ניתן להבין את היתרון של הספיקות על הוודאות, כי כל מה שוודאי כבר נקבע וקיים רק באופן אחד, משא"כ בספיקות שלמעלה שיכולות להתקיים בכמה צורות שונות בבת אחת, אפילו באופנים שאלמלא התקיימו למטה היו סותרים זה את זה. באופן פרדוקסלי, המקום של הרדל"א הוא מקום של ידיעה ודאית למעלה, שרק שם יש יכולת להכיל את כל האפשרויות המרובות עד אין קץ של פעולות התחתונים על ידי שימוש בספק, בצורה בלתי־קבועה של בניין הרדל"א שמאפשר השפעות והנהגות שונות למטה לפי העת והצורך. הוודאות נבנית על

²⁷ פחד יצחק ח"ג עמ' רעא.

²⁸ שם עמ' רסז.

הספיקות, והספיקות על הוודאות. סוף כל סוף הוודאות העליונה ביותר היא הידיעה שהכל ייצא לטובה, שאפילו כל טעות ועונש למטה מביא לידי תיקון בסוף. למעלה, הוודאות של הרדל"א מראה איך כל הספיקות מאוחדים לתכלית הזאת. אך למטה כל השגה שיש לנו ברדל"א שבמרומים מראה רק אחת מהצורות האינסופיות שיש בה:

רדל"א עומדת להנהגה אחת, שצורך אותה ההנהגה הוא להיות כך באלה הספיקות וכדלקמן... כל מה שאנו מזכירים בספיקות כל אותם הדברים ישנם באמת בה... כי פעם אחת נראה שיש בה כך ופעם אחרת יש בה כך, אך אם היתה נעלמת לגמרי היינו אומרים בדיבור אחד לבד שהיא ועניינה נעלמים ממנו ולא היינו יורדים לפרטי ספיקות.²⁹

סוד הייחוד אצל הרדל"א הוא שכל בחירה, כל ספק בחיינו שצריכים להתמודד איתו ולהתגבר עליו, הוא דבר אחד ומאוחד שמתקדם אל תכלית הנעלמת ממנו לגמרי. לכן מכנה הרב בן זכרי את רדל"א כ"מין אור אחד הולך ברצוא ושוב",³⁰ שתמיד משתנה כדי לאפשר בחירות שונות למטה. אבל יש גם להעיר שרצונו ית' הוא שנעמיק בספיקות האלו, ונדע שהם קיימים ושלא יהיו בהעלם לגמרי, אלא נסתרים מאיתנו מספיק כדי לתת לנו מקום לחיות ולהסתפק, ותוך כדי כך לא להתרחק יותר מידי שאז לא נשיג אותם בכלל.

זה מביא אותנו לדיונו של הרב בן זכרי בערכו של הספק, ובזה הוא מסביר את מאמרו הסתום של המרח"ו אשר 'יש ספיקות לאיך קץ ותכלית ואין חקר ולא זכיתי אלהים'. וזה לשונו בעניין הזה:

כמו שהודאים הם בחי' אורות עליונים הנמשכים למעלה לבניין העולמות עליונים ותחתונים, כן בחי' הספיקות הם בחי' אורות עליונים הנמשכים למעלה לצורך בניין העולמות שנבראו ע"י התורה הקדושה המוציאה חכמתה הקדושה החוצה ע"י הודאים שלה ועל ידי הספיקות שבה. כי הלא יש

²⁹ שם עמ' רעז.

³⁰ שם עמ' רעח.

לנו חלק גדול בתורתנו הקדושה הנגלה לנו ולבנינו עד עולם, מדיני ספק וספק ספיקא, וכמו שמסיים הש"ך ז"ל בשו"ע יורה דעה סימן ק"י סוף כללי דיני ס"ס בקצרה וז"ל: דיני ספק ספיקא עמוקים ורחבים מני ים, ויש בהם כללים ועניינים הרבה, ענייניו של זה לא כענייניו של זה, וגם דבר קל ודק יש להפירש דין זה מזה וכו'. שלום רב לאהובי תורתך ואין למו מכשול עכ"ל.

הרי נראה שכמו שדיני הספיקות נצרכים הם למשפטי התורה, ואם לא היו מציאות הספיקות, היה נגרע וחסר חלק גדול ועמוק מדיני התורה, כי הספיקות אינן מסיבת חסרון ידיעה, אלא משא ומתן בסברא, עד שמוציאים מהספיקות הדין על בוריו, וכל מה שיש להסתפק, מעמידים על ודאי להלכה למעשה. כן הם ספיקות דאורות העליונים הנמשכים מלעלמה הודאים. ברישא דעתיק, ומפני שהם אוורת גבוהים שהשגתן דק מן הדק ועמוק עמוק מי ימצאנו, בין העליונים בין התחתונים, נופל בהם ספיקות, וכל ספק שאפשר להמצא, הוא מציאות אור אחר לצורך בניין העולם, כמו אורות ודאים, לכן יש להתברך במציאות הספיקות כמו מציאות אורות הודאים.³¹

הלומד את תורת הפנימיות יכול לטעות טעות חמורה מאוד, והיא שניתן לדמיין שתכלית לימוד הקבלה היא לימוד הוודאות. כל מי שמעריך את הוודאות ושולל את הספק עלול ליפול בכך. הרב בן זכרי מראה איך שהוודאיות והספיקות אינם צריכים לסתור זה את זה, אלא הם משתלבים יחדיו ליצירת בניין יותר שלם ומושלם. מן הוודאות נובע הספק וכן להיפך. האחד צריך את השני, וצריך להתעמק בספיקות למרות שאין להם פתרון שיביא לידי ודאות. הערך של הספיקות הוא להראות שאפילו בתוך ריבויים קיימים איחוד ומחשבה-תחילה, לא בהפיכה שלהם לוודאות, אלא בהתייחסות אליהם כספיקות. הספיקות מייצרים סוג של מחסום בין הרצון העליון לטוב ובין הבחירה למטה: הם מאפשרים לשניהם להתקיים

³¹ שם עמ' ריד.

בלי לסתור זה את זה, וזהו התפקיד של הרדל"א, להכיל בתוכו גם את הרצון האלוקי להביא הכל לידי תיקון, וגם את רצונות בני האדם לנהל את חייהם ולבחור בטוב או ברע, ובכך ניכר בחוש כוחו המיוחד של הספק.

כוח דהיתרא אצל הרב עובדיה יוסף

האם אפשר להמשיך למטה את הכוח של הספיקות האלה? ברור מכל מה שנכתב עד כה שעלינו לחקור בהן ולדרוש אותן, אבל עדיין השאלה בעינה עומדת: מה הוא כוחו של הספק בחיינו היומיומיים? האם ניתן לעשות מהספיקות גם פה למטה משהו חיובי, פרודוקטיבי בחיי האדם? ברצוני להראות איך בעולם ההלכה הספק יכול לפתוח פתחים חדשים, כמו שהוא עושה בקבלת האריז"ל כנ"ל. כדי לעשות זאת נצטרך להעמיק מעט בשני כיוונים בכתיבי הרב עובדיה יוסף: בגישתו בענייני ההיתר בהלכה, וגם בשימושו בספיקות. נתחיל בראשון ומתוך כך ייפתח לנו השער אל השני.

הרב עובדיה ביטא עוד בחייו מספר מטרות בעת עיסוקו בהלכה. הוא דיבר רבות בחשיבותו של ה'כוח דהיתרא' בעיניו וברצונו ליישם אותו בעולם ההלכה. אפילו על עצמו הרב עובדיה מעיד כמה ניסה להרבות בהיתרים הלכתיים. כך בהכתרת בנו כראשון לציון:

עליך לרחם על העשוקים, על המסכנים. אישה שבאה דמעתה על לחייה, יש לה בעל לא טוב. מצער אותה. 'תעמוד לימין אביון' תשתדל לעזור כל מה שאתה יכול לעזור לה. תראה, אתה יודע בספרים שלי כמה טרחתי, טיפחתי וריביתי דעות של פוסקים, למצוא דרכים להתיר את הנשים האלה. אתה צריך לעמוד לימינה כל מה שאתה יכול.³²

³² דבריו נאמרו בתשע"ג והבאתי אותם מדף מקורות של ישיבת הר עציון: 'פסחים דף נ"ב, פסיקה הלכתית "מקילה" – תופעה חיובית או שלילית?' חשוב לציין שהרב עובדיה לא רק התעסק בלהקל, למרות שהוא לקח את הנושא של 'כוח דהיתרא עדיף' כמשימה אישית. עיינו במאמר 'מהכרעותיו המחמירות של הרב עובדיה יוסף זצ"ל' שמרחיב בעניין הזה.

הרב עובדיה ראה בכוח דהיתרא הזדמנות לעזור "לעשוקים ומסכנים", לעזור לאלה שזקוקים לסיוע, והוא טרח כדי למצוא להם היתר. עוד סיבה שהוצגה על ידי הרב עובדיה להקל ולמצוא היתרים היא על מנת למנוע מאנשים מלעבור על איסורים. בתשובה על שאלת הסטייפלר בשימוש בהיתר מכירה לשמיטה, כתב הרב עובדיה:

מאחר ורובו של היישוב הישראלי בארץ ישראל אינם חרדים, ואם לא יעשו בשבילם את היתר המכירה יכשלו ח"ו באיסורים, ובפרט אלפי חקלאים שאם לא נעשה להם את היתר המכירה יעבדו בשמיטה בלא המכירה ויכשלו באיסור לכולי עלמא, לפיכך גם היום צריכים להסתמך על היתר המכירה.³³

סיבה שלישית של הרב עובדיה להקל היא אולי הפשוטה מכולן: הוא הרגיש קרבה להיתר, וזיהה את ההיתר כעקבי עם תפיסתו הכללית. בריאיון איתו אמר הרב עובדיה: "אני שייך לבית הלל, היינו, להמשיך לנהוג כבית הלל... בכל מקום שיש מחלוקת של פוסקים בין מחמירים ומקילים, יש לקבל את הדעה לקולא על פי כללי הוראה מתאימים".³⁴ הרב עובדיה נטה לצד של הקולא בגלל שהוא רואה עצמו מבית הלל, כי הוא מזדהה איתם, רוצה להיות כמוהם, ועל כן הוא מקבל על עצמו את האתגר להתיר ככל שאפשר. "אדם שהוא לא יודע הרבה תורה", אמר הרב עובדיה, "כשיש אצלו ספק – אסור וגמרנו. כל דבר אסור אסור. זו לא דרכה של תורה. דרכה של תורה לחפש, למצוא דרכים לפתרונות, להקל על ישראל, לא להכביד עליהם. לחפש איסורים זה לא חכמה. כוח דהיתרא עדיף' – איך? על ידי ידע רחב שיש לו".³⁵ העמל האמיתי בתורה הוא לדעת מספיק כדי להתיר, כי ההיתר מצריך ידע רחב, והאיסור משום חוסר הדעת מביא את האדם לדרך קלוקלת שלא אליה כיוונה התורה.

³³ ילקוט יוסף, מצוות התלויות בארץ, ח"א פכ"ה עמ' תריג.

³⁴ פסיקתו של הרב עובדיה יוסף לנוכח תמורות הזמן, אריאל פיקאר, עמ' 73.

³⁵ דבריו נאמרו בתשע"ג והבאתי מדף מקורות של ישיבת הר עציון: 'פסחים דף נ"ב, פסיקה הלכתית "מקילה" – תופעה חיובית או שלילית?'

הרב עובדיה כתב מאמר בו הוא ניסה לתמצת את עיקר שיטתו בפסיקת הלכה ב"א נקודות, ושם "הוא מדבר על פסיקת הלכה ב'כוחא דהיתרא' בשיטת בית הלל, על מינוי רבנים מקומיים ודיינים חדשים, על מנת לאזן בין ספרדים לאשכנזים בבתי הדין. באחד הסעיפים הוא קובע כי יש "לרדת אל העם, לקרב רחוקים... לעצור את המתירנות... להסיר גורמי פירוד בין העדות השונות".³⁶ שוב אנחנו רואים איך הוא מדגיש את ההיתר ואת חשיבותו על מנת לקרב את העם יחד ולהסיר פירוד מכלל ישראל. הרב עובדיה רואה בהיתר כוח עצום לאחד אנשים ולקבץ אותם יחד סביב ייעוד משותף. הרב רצון ערוסי מתאר את חזונו של הרב עובדיה בפסיקת ההלכה כניסיון להגשים את המטרות האלו:

רצוי הוא אחדות ישראל, אשר תושג על ידי פסיקה אחידה. פסיקה אחידה תושג לדעתו על ידי התלכדות סביב מנהג ארץ-ישראל, שלדעתו הוא מנהג יהודי ספרד לפסוק כרבי יוסף קארו ב'שולחן ערוך'. אולם המציאות לפי שעה שונה. כל עדה שומרת על מנהגיה, ולכן יש לפסוק לכל עדה לפי מנהגיה. אך מאחר שלדעתו מסתמנת מגמה של השלטת הפסיקה האשכנזית, הוא קורא בקול גדול להציל ולשמר את הפסיקה הספרדית.³⁷

גישתו של הרב עובדיה, לפי הרב ערוסי, היא ניסיון לאחד את כלל ישראל.

עד כה ראינו כמה נושאים קשורים לעניינינו. ראשית, הרב עובדיה ראה בהיתר את הכוח להחזיר לאנשים את חופש הבחירה שלהם. אם ההיתרים אינם בנמצא, אזי אנשים במצבים קשים לא יוכלו להמשיך בחייהם. בלי היתרים, האדם עלול ליפול לעבירות ואיסורים משום שאין לו ברירה. הרב עובדיה לא מעריך את פסקי ההלכה שאוסרים בקלות, בגלל שזה דבר שקל מאוד לעשות ואינו נסמך על רוחב דעת. העמל בתורה הוא בחיפוש ההיתר, בניסיון להשתמש בכוח דהיתרא שהוא עדיף. לסיום,

³⁶ פיקאר, עמ' 64.

³⁷ מתוך ספרו 'התנגשות הדינים בפסיקת ההלכה הבינעדתית בישראל'.

גישתו אל ההלכה הייתה גישה של איחוד, מתוך רצון לאחד את כולם מבלי למחוק את השינויים והתכונות המיוחדות של הקהילות השונות. הוא לא רצה שאנשים יוותרו על מנהגיהם כדי להתנהג כפי שמתואר בשולחן ערוך, אלא הוא ראה בחזרתו אל רבי יוסף קארו אפשרות לשמור על הפסיקה הספרדית ולחזק את השולחן ערוך, ומתוך כך גם לחזק כל קהילה להביא את מנהגיהם תוך התייחסות לדברי השולחן ערוך. ההקבלה עם קריאת הרב בן זכרי בספיקות דרדל"א ברורה: הדגש על בחירת האדם, הצורך להיכנס לכל התורה כולה ולא רק חלקים ממנה, והמבט של האיחוד. כעת נביא את הפרט האחרון שמשלים את התמונה – התייחסותו של הרב עובדיה לספיקות וחיבותם אצלו להשלמת מטרותיו.

כוחו של הספק וספק ספיקא אצל הרב עובדיה

על אף שהרב עובדיה רצה להגשים את חזונו בעולם הדתי ע"י חזרה לפסיקות השולחן ערוך, כשחוקרים את שיטתו רואים משהו מעניין. הרב עובדיה לא הרגיש כפוף באופן מוחלט לפסיקת רבי יוסף קארו. אדרבה, הוא לא פחד מלחלוק עליו ולפסוק נגדו. בנו של הרב עובדיה, הרב יצחק יוסף, הביא בספרו עין יצחק שאביו "כתב שקבלת הוראות מרן אינה מתורת ודאי אלא מתורת ספק".³⁸ אמירה שתומה זו מבוארת על ידי ציטוט שהוא מביא מאביו:

קבלת הוראות מרן אינה מתורת ודאי, אלא מתורת ספק, ואשר על כן תפסו כל אחרוני הפוסקים הספרדים, דעבדינן ספק ספיקא אפילו כנגד פסק מרן, וכ"כ הראש"ל בשו"ת נדיב לב (חו"מ סימן סג), דהא דעבדינן ספק ספיקא אפילו כנגד מרן, והכי סוגייאן דעלמא, משום דקבלת דעת מרן לדידן לא הוי כודאי אלא מתורת ספק... בודאי שכל שיצטרף עוד ספק לכך, יש להתיר מכח ספק ספיקא.³⁹

³⁸ עין יצחק ח"ג עמ' קו.

³⁹ יביע אומר ח"ט סי' קה אות ג.

הרי באותה התשובה כתב הרב עובדיה "שאנו הולכים אחר הוראות מרן בין להקל בין להחמיר!"⁴⁰ מה היא כוונת הרב עובדיה (וכפי עדותו גם הפוסקים הספרדיים שקדמו לו) שכל קבלת השולחן ערוך מיוסדת על הספק? ולמה זאת דווקא הסיבה שמאפשרת לרב עובדיה לפסוק נגד מסקנות השולחן ערוך ותוך כדי להודיע שהוא מחויב להוראותיו? בנו ממשיך ומסביר את כוונתו:

אילו היו פסקי מרן כמו שפסקו בגמרא, דב"ש וב"ה הלכה כב"ה, ודברי ב"ש במקום ב"ה אינה משנה, לא היה שייך לצרף הסברא החולקת לספק ספיקא, אבל מאחר וקיבלנו הוראות מרן מתורת הנהגה, ולא מתורת בירור מוחלט, כאילו הדבר ברור והחלטי לגמרי, לכן מהני לצרף הסברא החולקת לספק ספיקא אף שהוא נגד מרן. אבל אין כוונתו לומר שקבלת הוראות מרן היא רק מתורת ספק ואז נוכל לסטות דבריו לכאן או לכאן, וכל כוונת ורק לבאר היאך מהני ספק ספיקא נגד מרן... ומכל זה מוכח שפסקי מרן השולחן ערוך לא חשיבי כפסק הלכה שבש"ס, ואם כן שפיר יש לסמוך על החולקים בשעת הדחק.⁴¹

הרב עובדיה לא ראה בשולחן ערוך את סוף השיח ההלכתי, אלא נקודת מפנה בדרישיח ההלכתי: יצא לאור ספר שכל ישראל קיבלו על עצמם כמדריך להתנהגות הלכתית. הקשר שמרגיש הרב עובדיה לספר הזה הוא על מנת לשמור על החשיבות שהעם מעניק לספר הזה, סוג של רצון פנימי שהוא מזהה בתוך העם ללכת בדרכי השולחן ערוך. חשוב לציין שהעם גם לא קיבל את השולחן ערוך כפוסק ההלכה המכוון לאמת באופן המדויק ביותר, אלא ממקום הספק. כלומר, הוא מציע משהו ולא אומר שזו האפשרות היחידה. משום הספק הזה שקיים בתוך לבבות עם ישראל על פסקי השולחן ערוך אפשר לצרף עוד ספיקות ולפסוק נגדו.

⁴⁰ שם אות ה.

⁴¹ עין יצחק ח"ג עמ' קו-קז. עיינו גם בעין יצחק ח"ב עמ' שט, שבו הוא חוזר על כמה מהדברים שהובאו כאן.

בגלל הספק העיקרי הזה על כל פסיקות רבי יוסף קארו, ניתן לעולם ההלכתי להמשיך בהתפתחותו, ולהוציא דעות וסברות חדשות. לכן נראה שני עניינים בהבנת הרב עובדיה את הספק: הראשון, שהספק משפיע הרבה על חיינו והתנהגותנו. והשני, שיש לעסוק הרבה בענייני הספק בעולם ההלכה. מחיפוש באוצר החכמה, הביטוי 'ספק ספיקא' מופיע באותו דף עם המילה 'מרן' בילקוט יוסף יותר מ-900 פעמים! העיסוק בספיקות, החיפוש אחריהם ושימושם בפסיקת ההלכה, השפיעו רבות על תפיסתו את הפוסק האידאלי. יש להזכיר את דבריו שהבאנו לעיל בעת הכתרתו בנו כראשון לציון: "אדם שהוא לא יודע הרבה תורה, כשיש אצלו ספק – אסור וגמרנו. כל דבר אסור אסור. זו לא דרכה של תורה. דרכה של תורה לחפש, למצוא דרכים לפתרונות, להקל על ישראל". הוא מזכיר דווקא את הספק כמניע לאסור אצל מי שאין לו ריח של תורה; ולמי שיודע הרבה ניתנה האפשרות להקל, שזוהי ההגשמה של החזון של הרב עובדיה במרחב ההלכתי.⁴²

לפי הרב עובדיה, כל הפרויקט של ההלכה בעידן ה(פוסט-)מודרני הוא להימצא בתוך הספיקות. לא לנסות לפסוק הלכה באופן שמוחק את הספיקות, אלא להשתמש בספיקות, לשלב אותם עם התורה והמסורת כדי לפסוק את ההלכה. הספיקות אינם רק כלי לפסיקה כזו או אחרת: הם עומדים בתשתית הבניין של ההלכה המודרנית, נמצאים כיסוד לכל יחסינו לשולחן ערוך ואולי להלכה כולה. הם מגדירים את חיינו אולי יותר מן הוודאיות בגלל קבלת השולחן ערוך, ספר שפוסק מספק, על ידי עם ישראל. הם גם פותחים פתח לחידוש עולם ההלכה כיום; המסקנות האלו קרובות מאוד לדברי הרב בן זכרי שהבאנו, גם אצלו הספיקות הן גם משהו פוזיטיבי, קיים, לא רק חוסר ודאות אלא דבר שיכול להתקיים בלעדי הוודאות.

אפשר לגלות עוד רובד של השתלשלות הספק בשיטת הרב עובדיה על ידי חזרה להזדהותו עם בית הלל. הוא עימת את פסיקת השולחן ערוך –

⁴² עיינו גם במאמרו של הרב יוסף סופר, 'מרן לבני העדה הבוכרית', שבו דיבר הרב עובדיה בלשון דומה על האפשרות להתיר על ידי ידע רחב.

שנחשבת כספק – עם הפסיקות של בית הלל ובית שמאי, שנחשבות כוודאיות. השולחן ערוך, שכמובן מבוסס על דעות התנאים והאמוראים והבנת הראשונים בהם, הוא הספק הנובע מהוודאות, אבל כמובן שיש גם ספק בדעות הגמרא – רק מהעובדה שיש דעות שונות המובאות בתוך הטקסט אפשר להבין שאין דרך ודאית אחד על אופן הכרעת ההלכה. כמו שברדל"א הספיקות נובעים מהוודאיות והוודאיות מהספיקות במעגל מתמשך. הספק והוודאות יוצרים יחד את ההלכה, ורק עם שניהם מתקיימת ההלכה, ויותר מכך – התורה בשלימותה.

סיכום

אם אחזור אל השאלות שבהן התחלתי, אני חש בדברי הרב בן זכרי וגם בדברי הרב עובדיה סוג של הימלטות מהשניות של הוודאות והספק. הערתי שהבינאריות מאופיינת ב'אראו' שבו רק אפשרות אחת יכולה להתקיים. כשאני בטוח בדבר אחד אז אין עוד ספק בזה. ראינו לעיל גישה אחרת, שבה הוודאות והספק מתקיימים יחדיו, משתלבים יחד, בין בספיקות דרדל"א בין בספיקות של השולחן ערוך, ויוצרים משהו חדש שלא היה יכול להתקיים בלעדי השילוב ביניהם.⁴³

כתב רבינו האר"י בפירושו לספרא דצניעותא כלל גדול: "ההעלם הוא סיבת הגילוי".⁴⁴ הסביר הרב בן זכרי שכדי שהרדל"א יוכל לפעול ולהגדיר את ההנהגה הראויה, הוא צריך להיות בהעלם יחסי מאיתנו. רק על ידי ההעלם נגלה אלינו כוח הבחירה. בתפיסת הרב עובדיה, מתגלים גילויים וחדושים בעולם על ידי הספק. אם השולחן ערוך לא היה מבוסס על הספק, לא היה אפשרי לחדש עוד בהלכה והיינו נאלצים לפסוק תמיד כמוהו. יוצא מכך שהגילוי מן הספק הוא לא רק האפשרות לבחור, אלא הערובה לכך שנוכל לחדש ולהחליט גם בעתיד, שיש ייעוד לבחירתנו.

⁴³ השימוש בלוגיקה של הבודהיזם המהאיאני אצל אליוט וולפסון עזר לי בחשיבתי על העניין הזה. עיינו ב' *Giving Beyond the Gift: Apophasis and Overcoming Theomania* 'עמ' xiii ועמ' 56.

⁴⁴ עץ חיים שער מאמרי מורי, הוצאת אהבת שלום, עמ' פט.

אני חושב שאפשר לחבר את זה גם לגישת הרב בן זכרי בספיקות דרדל"א: על ידי הספיקות ניתן להיות בטוחים לא רק שיש בחירה, אלא שהיא תמשך, שאנחנו נוכל גם בעתיד לתקן ולהיות מתוקנים. הספק לא רק נותן לנו את ההווה, אלא גם את העתיד. כדי לכלול את כל האור של הרדל"א בתוך הכלים של עולמינו, צריכות כל האפשרויות של הבחירה להתגשם, וכדי לאחד את כל העם תחת דגל אחד של פסיקת הלכה, היא צריכה להתפתח עוד ועוד עד אין קץ. רק משילוב הספק והוודאות דבר זה מתאפשר.

קרוב לסוף ימיו, לודוויג ויטגנשטיין קיבל השראה אחרונה לכתיבה: "דבר פלאי קרה לי" הוא כתב, "הייתי בטוח באופן נחרץ שלעולם לא אהיה מסוגל יותר לעשות זאת [לעסוק בפילוסופיה. ג"ט]"⁴⁵. מה שהוא כתב בשבועות האחרונים בחייו הפך לספר בשם 'על הוודאות', ספר קטן בן תשעים עמודים, והוא תגובה לשתי מאמרים של ג.א. מור על האפיסטמולוגיה. רצונו של מור היה לדחות את הספק באפיסטמולוגיה ולהוכיח שהעולם מתקיים מחוץ לראשנו. ויטגנשטיין טען ב'על הוודאות' שישנם דברים שאי אפשר להוכיח או להפריך, כמו הוכחה על קיום העולם מסביבנו, ועל הספיקות בקיום העולם בנויה כל הוודאות שלנו בחיים. יש שאלות שאי אפשר לענות עליהם בחיים, ודווקא הן נותנות לנו מקום לחיות. אולי משהו בעידן הנוכחי גורם לעולם – התורני וגם הפילוסופי – לגשת אל הספק במבט חדש. בכל אופן, כוח הספק מתגלה באופן חדש בכתבים המתפרסמים כיום, ומתפתח בעולם ההלכה, הקבלה, והמחשבה בכלל.

יהי רצון מלפניך שנזכה להתקרב אליך לא רק מהוודאות אלא גם מהספק!

⁴⁵ נדפס בלודוויג ויטגנשטיין: ממורא, עמ' 134.

